

Keelesaared läänemeresoome keeleteaduses

Petar Kehayov

Ülevaade

- Mis on keelesaar?
- Läänemeresoome keelesaared
- Miks me peaksime uurima neid?

Mis on keelesaar?

- Ilmselt tõlkelaen (sks *Sprachinsel*):
  - enklaav v. eksklaav (nt lutsi keelesaar): seda **ümbritseb** teis(t)e keel(t)e levikuala.
- Eesti keeleteaduses, vähemal määral Soome ja Venemaa läänemeresoome keeleteaduses
- Millal keelesaar tekkis?
  - Läänemeresoome keelte puhul ***terminus ante quem 1800 või 1900?***
  - Läänemeresoome keelesaared on traditsioonilise (põlise, kompaktse) kogukonna **eraldumise** või selle ümber olevate murdesugulaste **assimileerimise** tulemus

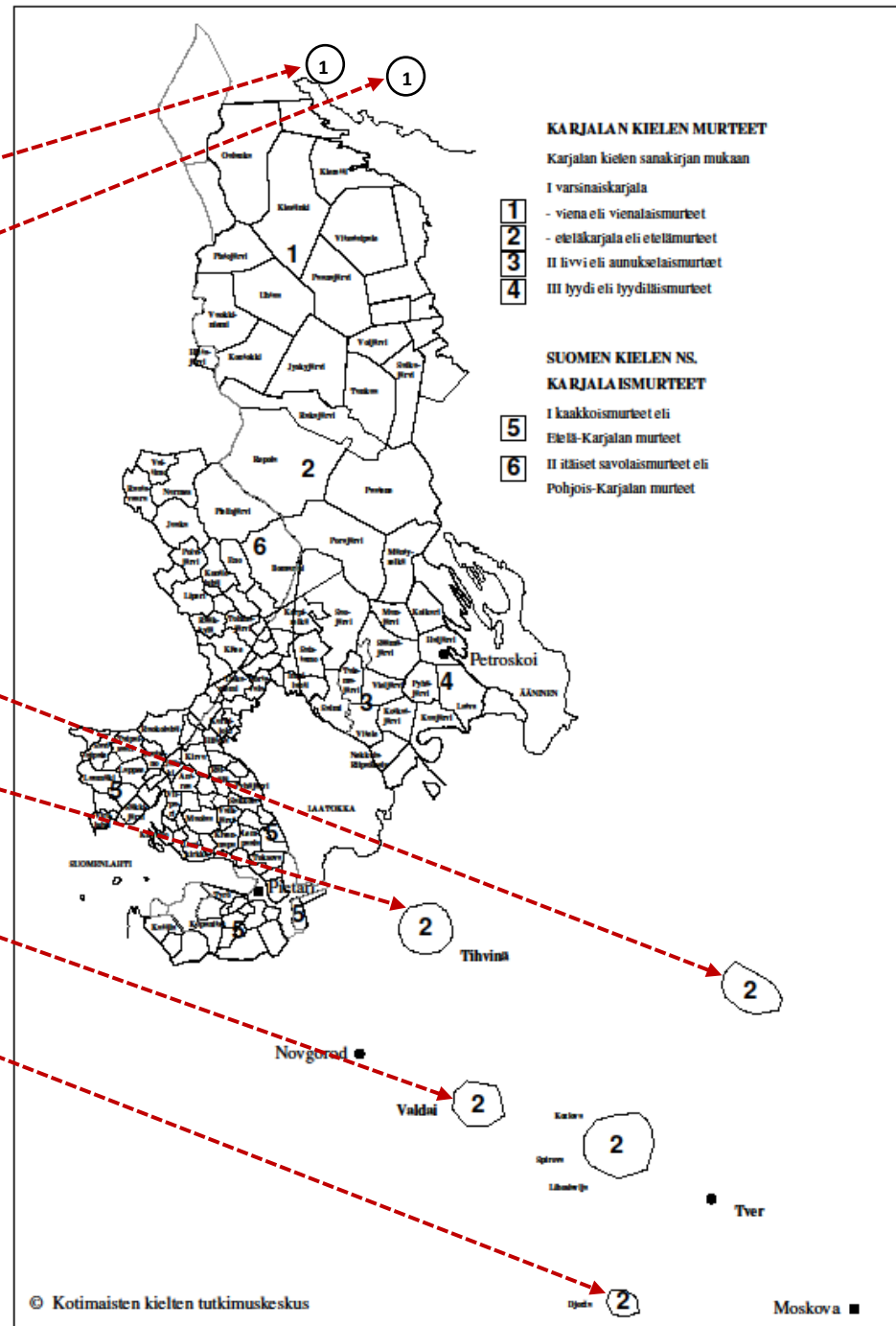
Läänemeresoome keelesaari

- Lõunaeesti: Leivu, Lutsi, Kraasna

- Karjala:

- Kolvitsa
- Vjalozero
- Vesjegonski
- Tihvini
- Valdai
- Djorža

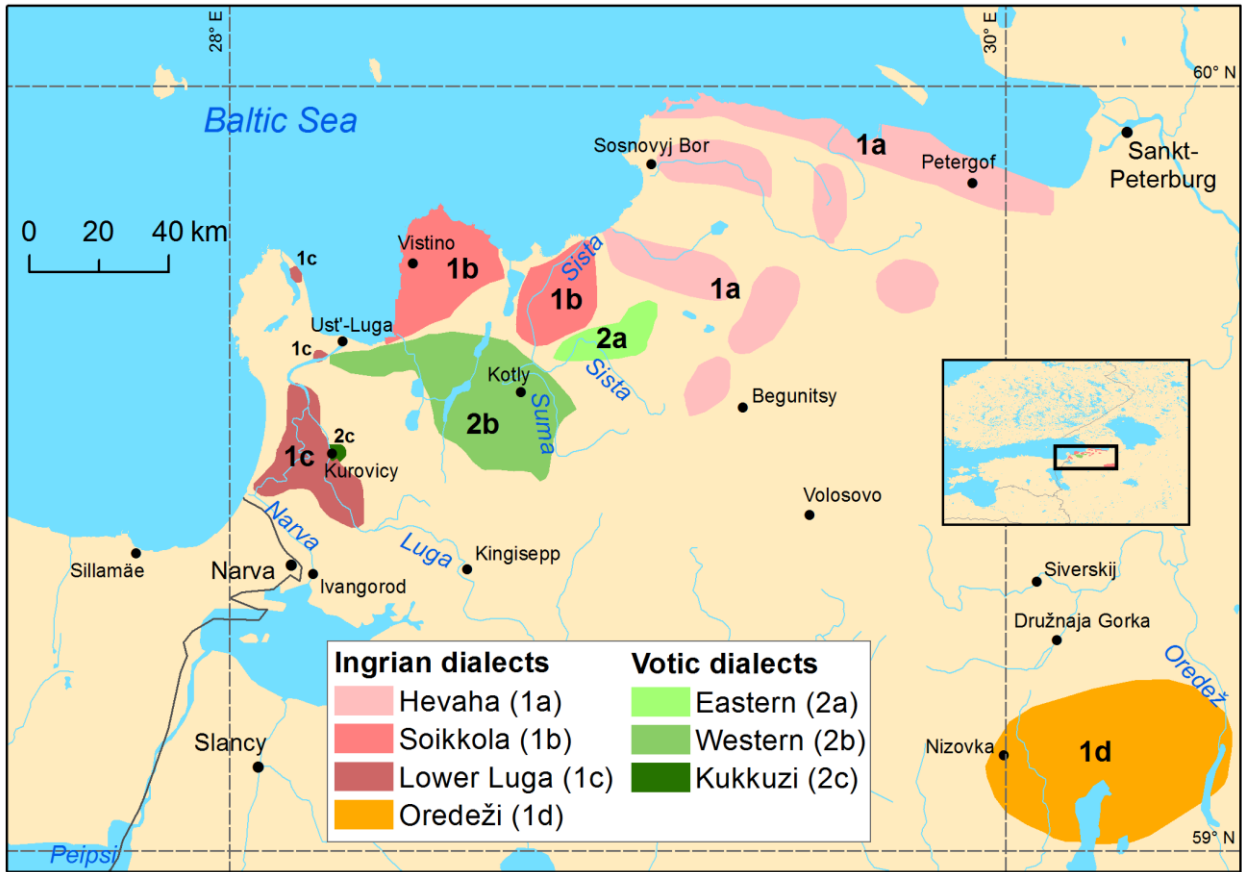

- 19. sajandil karjala keelesaari ka tänapäeva Kaluga ja Jaroslavl oblastis

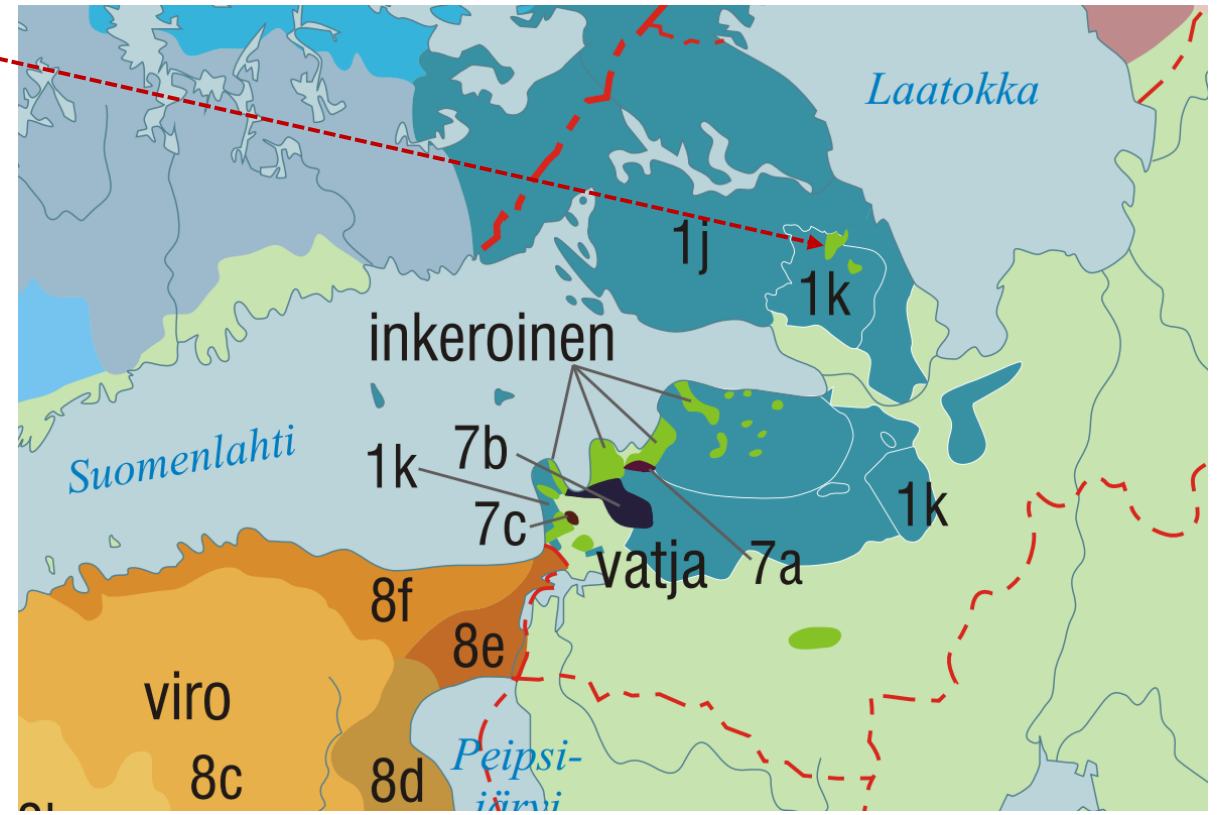

Kesk-Venemaa etnograafiline kaart, Peter von Köppen 1857

- Isuri Lempaala keelesaar Karjala maakitsusel

Rantanen jt 2022

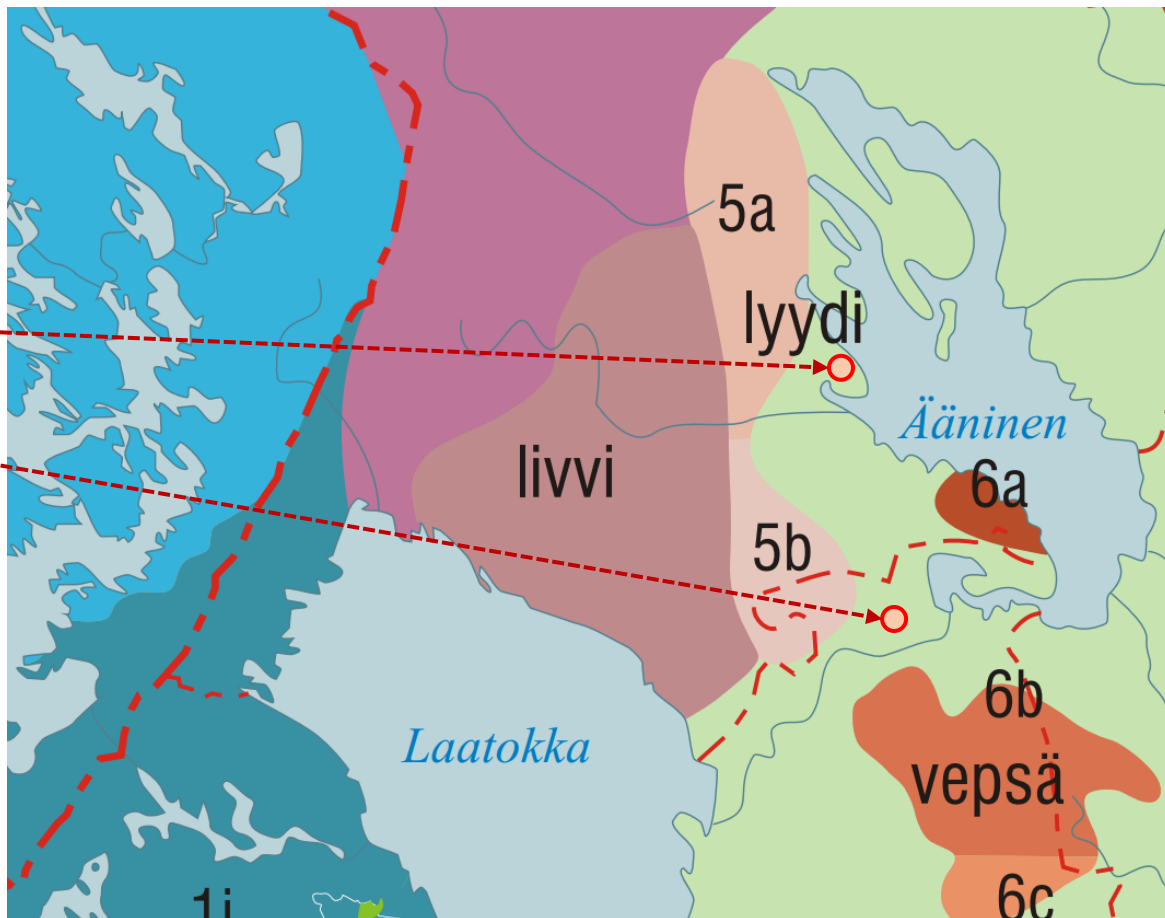

Grünthal & Sarhimaa

- Lüüdi keelesaared:

- Lohmoioja

- Järventakuinen

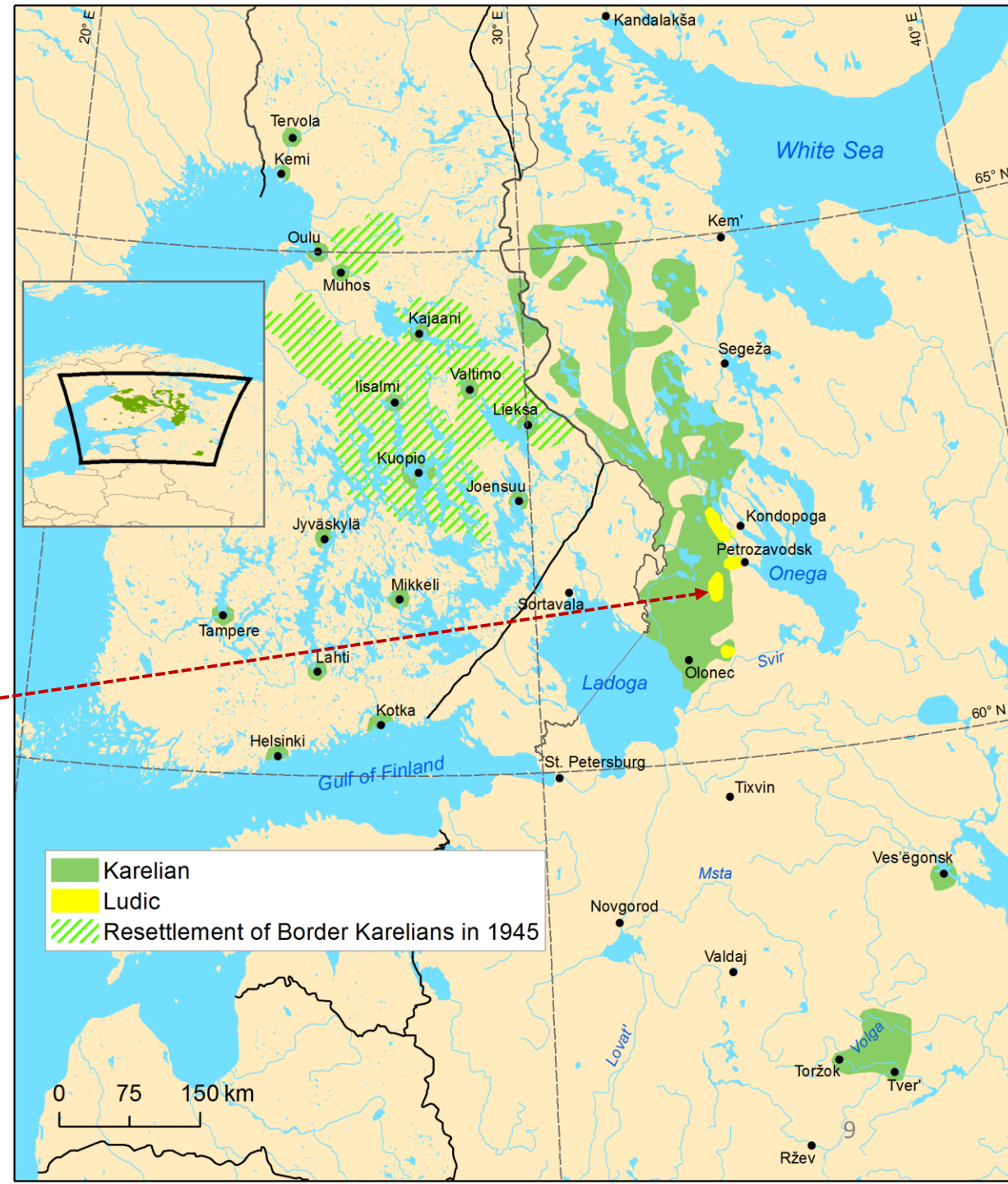
Grünthal & Sarhimaa

- Keelesaare mõiste eeldab emamaa (keele põhilevikuala) olemasolu.

- Tänapäeval on kõik Venemaa läänemeresoome keelevariandid **muutumas saarteks**.

- Kas **kesklüüdi** on keelesaar? Kui on, mis on emamaa lüüdi?

Mida keelesaared annavad? Miks on nende uurimine oluline?

- Kaks perspektiivi

- A. Keelesaarte seos emamaaga ... “meiega”:

- Ajalooliselt on ajendatud huvist meie endi vastu. Kes me oleme? Kuidasmoodi oleme sugulased? Rahvusromantiline taust

- B. Keelesaared *an sich*:

- Kes nad on seal, kus nad on – oma keelelises, etnokultuurilises, poliitilises vm kontekstis?

- A. on olnud võimsaks impulsiks läänemeresoome keelte uurimisele; **tugev teaduskogukond**, milles toimub palju huvitavat, nt
- Tverikarjala ei põlvne ainult lõunakarjala murdest, vaid ka aunuse murdest (Sarhimaa ja Siilin 1994; Joki & Torikka 2001)
  - Petri Kallio (2021): Leivu, et ole võru murde võrse, vaid moodustab eraldi haru lõunaeestis
    - Janek Vaab (2023): kõrisulghääliku esinemise poolest sarnaneb Leivu keelesaar pigem Tartu kui võru murdega.
  - Uurimuslünki jätkub, nt
    - Isuri keel jaotatakse alamluuga, soikkola, hevaha ja oredeži murdeks. **Kuhu paigutub Lempaala keelesaar?**

B. Keelesaared **iseendana**. Miks on vaja neid sellises võtmes uurida?

- Piirkonna ajalugu, k.a. keelekontaktid
  - Valgevene ja lääneslaavi (poola) aines lutsi keeles?
  - Djorža karjala kontaktid lõunavene murdega (Kehayov, Kuzmin ja Blokland 2022a)
  - Kas Vjalozero karjala keel on olnud kontaktis Kildini saami või turjarisaami laadse keelega? (Kehayov ja Kuzmin 2022a)
  - Sekundaarsed **kontaktid keele/murde-sugulastega**
    - Kraasna eestlaste kontaktid Petserimaa setodega 19. sajandil (Weber 2020)
    - Djorža karjalaste kontaktid kesktveri karjala murrete kõnelejatega, ilmselt kuni 19 sajandini (Kehayov, Kuzmin ja Blokland 2022a)

- Panus teiste keelte murdegeograafiasse: vene murded on **halvemini dokumenteeritud** ja **hääbunud kiiremini** kui soomeugri keeled (Kehayov, Kuzmin ja Blokland 2022a)
  - Kehayov, Kuzmin ja Blokland 2022a: Vene mõju Džorža keelesaares annab aimu kahe sidenti olemasolust ja tööjaotusest kohalikus vene murrakus:
    - ☞ soome-ugri materjal on **abiks** vene dialektoloogiale.

- Panus üldkeeleteadusesse: kontaktlingvistika, keele muutumine ja varieerumine, segamurrete tekkimine, keelesurma uurimine
  - Keelesaared on arenenud isolatsioonis; isolatsioon kui arhailiste joonte **külmutuskapp**
  - Väikestes suletud keelekogukondades **üldistuvad “hälbed” kergemini** (Nettle 1999: 139); nt *nägema* kindla kõneviisi lihtmineviku vormistik (Kehayov & Kuzmin 2022b)

	Valgemere karjala (emamurre)	Kolvitsa karjala: 20. saj teine pool	Kolvitsa karjala: tänapäeva poolkõnelejad
1SG	<i>näin</i>	<i>nävin</i>	<i>nävin</i>
2SG	<i>näit</i>	<i>nävit</i>	<i>nävit</i>
3SG	<i>näki</i>	<i>näki</i>	<i>nävi</i>

- Isolatsiooni eeliseid:
  - Kirjakeelest ja keelekorraldusest rikkumata “puhas keel”. Leivud, lutsid ja osa idasetosid **ei ole kunagi õppinud** eesti (kirja)keelt
  - “Staatus-sugulastest” puutumatud: Vjalozero, Valdai, Djorža, Vesjegonski karjalased **ei ole kunagi pidanud õppima soome keelt**, erinevalt oma Karjala vabariigi sugulastest
- Keelesaared on tihti **segamurded**: väljaränne erinevatelt murdealadelt (karjala keelesaared Tveri oblastis, Kolvitsa Koola poolsaarel)
  - Kuidas eri murrakutes pärit jooned **võistlevad** omavahel; nt Kolvitsa karjala keelesaares:
    - malttua* vs. *ymmärtyä* ‘aru saama’
    - ruatua* vs. *tyøjellä* ‘töötama’
    - duumaija* vs. *tutkie* ‘mõtlemine, arvamine’
  - Kuidas ja miks ühed jooned üldistuvad ja teised kaovad?

Järeldusi

- Keelesaared on vääriskivid
- Mingis mõttes on tänapäeval kõik Venemaa läänemeresoome variandid keelesaared.
- Keelesaari võiks uurida ka nii nagu uurime eesti või soome keelt: **omaette nähtusena**, mitte ainult “emamaaga” seoses.
- Isolatsioon pakub **soodsaid tingimusi** keele muutumise uurimiseks
- Läänemeresoome keelesaarte uurimine pakub midagi uut ka vene, balti, saami jms keelte uurimisele.

Aitäh!

TARTU ÜLIKOOL

Kirjandus

- Grünthal, Riho & Anneli Sarhima (toim.). *Itämerensuomalaiset kielet ja niiden päämurteet Kieli- ja murrealueet vastaavat 1900-luvun alun tilannetta*. Piirtänyt Arttu Paarlahti © Suomalais-Ugrilainen Seura ja Arttu Paarlahti.
- Joki, Leena & Marja Torikka 2001 . Tverin karjalaismurteiden aineistot ja tutkimus. – *Congressus Nonus Internationalis Fenno - Ugristarum, Tartu 7. – 13.8.2000. Pars IV. Dissertationes Sectionum: Linguistica I*, 464 –472. Tartu.
- Kallio, Petri 2021. The position of Leivu. – *ESUKA – JEFUL* 12-2, 123–143.
- Kehayov, Petar 2017. *The Fate of Mood and Modality in Language Death: Evidence from Minor Finnic*. (Trends in Linguistics, Studies and Monographs 307.), Berlin – Boston: De Gruyter Mouton.
- Kehayov jt 2022a = Kehayov, Petar; Kuzmin, Denis; Blokland, Rogier 2022. Reflections of Russian dialect geography in Djorža Karelian. *Journal de la Société Finno-Ougrienne* 98, 279–319.
- Kehayov, Petar & Denis Kuzmin 2022b. *The Karelian dialect of Kolvitsa, Kola Peninsula*. Mémoires de la Société Finno-ougrienne 277.
- Nettle, Daniel. 1999a. *Linguistic diversity*. Oxford: Oxford University Press.
- Rantanen jt = Rantanen T, Tolvanen H, Roose M, Ylikoski J, Vesakoski O. 2022. *Best practices for spatial language data harmonization, sharing and map creation-A case study of Uralic*. PLoS One.
- Sarhima, Anneli & Lea Siilin 1994. Pasportas on kirjutettu mie olen karjalan´e. – Tapio Hämynen (ed.), *Kahden Karjalan välillä, kahden riikin riitamaalla* (Studia Carelica Humanistica 5), 267–278. Joensuu: Joensuun yliopiston humanistinen tiedekunta.
- Vaab, Janek 2023. *Lõunaeesti kõrisulghääliku varieerumine*. Magistritöö. Tartu ülikooli Eesti ja üldkeelteaduse instituut.
- Weber, Tobias. 2021a. A linguistic analysis of Heikki Ojansuu’s phonograph recordings of Kraasna. – Karl Pajusalu & Uldis Balodis (eds.). *Eesti Ja Soome-Ugri Keeleteaduse Ajakiri. Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics* 12(2). 343-390.